

Становлення Київської Русі

Хоча наші знання найдавнішої історії українських земель ґрунтуються на мінімумі історичних даних з безліччю таємниць та непевних місць, немає сумніву, що політичне утворення сьогодні, відоме під назвою Київська Русь, постало на східнослов'янських землях десь наприкінці IX ст. й існувало до середини XIV ст. Її політичний та культурний центр містився у Середньому Подніпров'ї в Україні, хоча влада Києва поширювалася і на північ від українських земель. П'ять наступних розділів будуть присвячені виникненню, зміцненню, падінню та трансформації Київської Русі у чотири етапи: 1) 870–972 рр. – епоха росту й розширення; 2) 972–1132 рр. – епоха консолідації; 3) 1132–1240 рр. – епоха розпаду; 4) 1240–1349 рр. – епоха політичної трансформації.

Походження Русі

Попри те, що про Київську Русь, порівняно з хозарською та давньослов'янською епохами, існує значно більше історичних даних, перше сторіччя її існування оповите таємницями та суперечностями. Зокрема, проблематичним є питання про походження Русі. Хто такі руси і як поставала державна структура Київська Русь? Ці питання й досі є найбільш дискусійними, хоча про них, мабуть, написано більше, ніж про щось інше в історії Східної Європи. Відомо, що постійні й часто запальні суперечки поміж вченими і публіцистами на цю тему здебільшого відображають не так факти ранньосередньовічної східноєвропейської історії, як потребу нащадків віднайти у минулому відповідний «міт про походження», котрий пояснив би походження народу і лестив національній гідності. Чи східні слов'яни самі заснували свою державу, чи потребували для цього до-

помоги ззовні? Іншими словами, чи Київська Русь була першою державною структурою на східнослов'янських землях, чи лише спадкоємицею давніших держав? І, зрештою, хто такі руси: скандинави-прибульці, місцеві східні слов'яни, чи ті й ті?

Причиною дискусії довкола цих питань стали, зокрема, різні тлумачення певних місць одного з найдавніших і найвідоміших письмових джерел давньої історії східних слов'ян – «Повісти минулих літ». Після типових описів біблійного потопу та розселення нащадків Ноя по цілому світі у «Повісті минулих літ» перелічуються східнослов'янські племена та їхні території. Особливо увагою тут наділені поляни: їх названо «мудримі й обережними», а їхній ватажок Кий, один із засновників Києва, за літописом, мав достатньо влади, аби відвідати Константинополь (Царгород) і отримати «велику честь» від візантійського імператора. З «Повісти минулих літ» недвозначно випливає, що задовго до IX ст. уже існували кілька могутніх східнослов'янських племен або їхніх союзів, кожен на чолі з вождем чи князем. Проте у IX ст. поляни та інші східнослов'янські племена Середнього Подніпров'я стали васалами хозарів, тоді ж на півночі разом з сусідами-фінами, що заселяли узбережжя Фінської затоки, вони стали васалами варягів або варязьких русів «з-за [Балтійського] моря».

Десь у середині IX ст. («Повість минулих літ» подає 860–862 рр.; давніший Новгородський перший літопис вказує, мабуть, точнішу дату – 854 р.) підвладні варягам східнослов'янські племена словенів, кривичів, а також фінські племена чудь і весь «вигнали [варягів] за море, і не дали їм данини, і стали самі в себе правити»¹. Здається, північні сло-